

**[0128] STAVERINGSFRAECHSTIKKEN SJOEN UT NOARDFRYSLAN WEI**

De taelkundige paedsljochter fan it Moaringer Frysk, de Noardfries *Bende Bendsen* fan Risem (Böökinghiird), skreau yn 1824 oan de forneamde Deenske taelûndersiker *Rasmus Rask*: „Denn was liegt wohl daran, ob die Zeichen deutsch, dänisch usw. sind, wenn man nur überall die richtigen Sprachlaute damit zu verbinden weiss" <sup>1)</sup>). Deselde Bende Bendsen brûkte sels <sup>2)</sup> dan ek in stavering, dy 't yn syn soarte tige apart is. Mar lykwols foarme it Dútske skriftbyld min of mear de grounslach, hwat Rask oanlieding joech ta in like

1) Breve fra og til Rasmus Rask II .udg. v. Louis Hjemlev. København 1941. S. 125 r. 13-15.

2) Sjoch Bende Bendsen: Die nordfriesische Sprache nach der Moringer Mundart. Hrsg. v. Dr. M. de Vries. Leiden 1860.

krêftige krityk <sup>1)</sup> as er utere hie yn it gefal fan it neifolgjen fan de hollânske stavering troch de Westerlauwerske Friezen <sup>2)</sup>).

Yn tsjinstelling ta Westerlauwersk Fryslân kin der yn Noardfryslân - ôfsjoen fan it eilân Söl - net praet wurde fan in skriuwtradysje. Dochs moat hjir ien fan de figueren fan de fêstewâl neamd wurde, nammentlik *Moritz Nissen* fan Stääsönj (Kârhiird), dy't troch in wiidfiemjende literaire produksje syn memmetael ta skriften literatuersprake bisocht op to stjitten <sup>3)</sup>. Yn 't foarbygean mei hjir effen neamd wurde, dat Nissen tagelyk ek in oertsjûge nasionale Fries wie, hwat sûnder mis de driuwende krêft yn syn wurk west hat <sup>4)</sup>. It positive by Nissen is dit, dat er hiel biwust der op út west hat om syn eigen tongslach sa to staverjen, dat dy stavering gjin swierrichheden jaen soe by lyksoartige ûndernimmingen yn oare streken yn Noardfryslân. Wylst syn skriuwwize fan de lûden frijhwat breklik is, sljochte er dêrfoaroer it paed yn it stik fan de bylûden, dêr 't er b.g. *gh* brûkt foar [x], *sh* foar [ʃ], *th* foar [ð], *ks* foar [ks] en *kw* foar [kw].

Ik neamde boppe al it eilân Söl. Dêr hat sûnt *Jap P. Hansen* fan Kairem in literatuer yn 'e Sölringer tongslach bistien, dy't mei har staveringsbigjinsels yn haedsaek de hjoeddedei yn it hiele Noardfryske gebiet brûkte stavering biskaet hat, lytse ôfwikingen dêrlitten. J.P. Hansen forantwurdet sels syn stavering yn de ynliding ta de beide útjeften fan „Di Gidtshals”<sup>5)</sup>. Syn begjinsel is koartsein dit, dat lange lûden mei in fordûbele teken skreaun wurde, koarte mei in inkeld teken, wylst it bylûd net fordûbele wurdt. Fierders wurde alle oerstallige bylûdtekens opromme, lykas *c*, *ch*, *ph*, *q*, *ß*, *v*, *x*, *y*, *z*. It is dúdlik hwat it wichtichst is yn J.P. Hansen syn prinsipes. Hy seit it sels yn de ynliding ta „Di Gidtshals”: „Die deutsche Sprache mag immerhin zu den edleren gehören: so verdient ihre Rechtschreibungs-Methode deswegen doch nicht für eine andere Sprache nachgeahmt zu werden”. De bân mei it Dútske skriftbyld is hjirmei brutsen, hwat lykwols net sa forstien wurde moat, as soe Hansen mei opsetsin distânsje nimme fan it Dútsk hwer't soks net nedich is. Mar *it skriftbyld wurdt nou út it Frysk sels wei biskaet*. En hy doar it oan en brûk in grounbigjinsel dat it Dútsk frjemd is.

J.P. Hansen hat „skoalle makke” op it eilân Söl. Ik wol hjir allinne neame syn soan, de kronykskriuwer *C.P. Hansen*, *Boy P. Möller*<sup>6)</sup> en de jit libjende *Hermann Schmidt*<sup>7)</sup>, Woningstair. It is Boy P. Möller, dy 't útdrukkelik as foarbyld nei foaren helle wurdt, as yn 't lêst fan de tritiger jierren it fraechstik fan ien staveringsprinsipe foar alle Noardfryske tongslaggen oan de oarder komt. Yn it fêstewâlsfrysk wie oant doe ta in skriuwwize brûkt dy't alhiel

1) Dit docht bliken út it andert fan Bendsen. Sjoch Breve fra og til Rasmus Rask II, s. 123 r. 14 ff. en s. 124 r. 4-8.

2) Briefe von R. Rask an J. H. Halbertsma; mit einem nordfriesischen Glossar von R. Rask. Bearb. v. Fritz Braun. Jena 1927. S. 22 ff.

3) Sjoch û.o.: M. Nissen: De frêske Sjemstin. Altona 1868. 4) Sjoch it foarwurd ta De frêske Sjemstin, s. V-VI.

5) Jap P. Hansen: Di Gidtshals of di Söl'ring Pid'ersdei. Flensburg 1809.

Id.: Nahrung für Leselust in nordfriesischer Sprache. Sonderburg 1833.

6) Boy P. Möller: Söl'ring Leesbok. Altona 1909.

Id.: Söl'ring Uurterbok. Hamburg 1915.

7) Sjoch û.o.: Fuar Söl'ring Lir; Bilaag tö di „Sylter Rundschau”. 1926 ff.

it Heechdútske foarbyld folget <sup>1)</sup>). J.P. Hansen syn bigjinsel fan de lûdfordûbeling en Boy P. Möller syn stelling „für jeden einheitlichen Laut nur ein Schriftzeichen" wurde nou de rjochtlinen by it opstellen fan in mienskiplik staveringsprinsipe foar hiel Noardfryslân. De sintrale figuer dêrby is *Albrecht Johannsen* <sup>2)</sup>).

Troch de kriich komt der in krinkel yn 't keat en nei de kriich set de spjalt tusken Dútsk- en Deensk-oriëntearre Friezen ek syn stimpel op it stribjen nei mear staveringsienheit. Ik wol hjir lykwols mei klam fêststelle, dat net ien fan beide partijen it boppeneamde mienskiplike staveringsbigjinsel (de lûdfordûbeling) forlitten hat. Striid wie der allinne oer it werjaen fan in pear lûden. Op in gearkomste yn Naibel fan masters oan Dútske skoallen op 16 juny 1948 waerden Albrecht Johannsen syn rigels fan 1940 "yn haedsaek" oannommen. It risseltaet is to finen yn in printe forantwurdig fan *Broder Clausen* <sup>3)</sup>), dy't by alle dilettantisme op it mêd fan it Dútske en it Fryske lûdsysteem dochs dúdlik makket, hwer't ôfwykt wurdt fan Johannsen syn rigels. It komt yn haedsaek del op it hâlden fan de greate bigjinstêven neffens Dútsk foarbyld, hwat wol hwat yn in nuver ljocht komt to stean as yn de ynliding as bigjinsel steld is "sich völlig freizumachen von dem Schriftbild anderer Sprachen, auch von dem deutschen". Fierder giet it oer de werjefte fan de spesifyk-Noardfryske lange, iepen lûden, in forstannige regeling dy't nammers ek oernommen is yn de nije rjochtlinen fan 1955.

Yn de earste tsien jier nei de lêste kriich is der in rige publikaesjes yn it Noardfrysk forskynd, allegearre fan nasionaelfryske kant en meastal útjown mei Deenske stipe<sup>4)</sup>). De dêryn brûkte skriuwwize is tige ynkonsekwint, mar hat inkelde typyske merktekens dy 't fan de Dútsk-Fryske tradysje ôfwike, lykas *gh* foar [x], *sh* foar [ʃ] en *â* en *ää* foar resp. [å] en [ä:] (of [ɔ:])<sup>5)</sup>). It ynfieren fan it teken *â* is wol de meast revolusionaire bydrage ta de oplossing fan in tige lêstich notaesjefraechstik, om 't earder *aa* brûkt wie om 3 ûnderskate lûden oan to jaen: [a:], [å] en [ä:].

Ek al wiene de partijen it iens oer de staverings*bigjinsels*, it hie oant dy tiid ta tige biswierlik foar it lytse taelgebiet west, dat der gjin folsleine likenzens wie yn alle *tekens* en dêrom docht it jin deugd, dat it op in gearsit yn Naibel op 31 july 1955 tusken fortsjinwurdigers fan it Nordfriesisches Institut, de

1) Sjoch û.o.: K. Ingwersen en A. Johannsen: *Frasch Leseböck*. Nordfriesische Rundschau 1926.

A. Johannsen: *Schong, Völjkens, schong!* Ausgabe B. Bredstedt 1928.

Id.: *Üt min Schatull; friesische Gedichte*. Bredstedt 1928.

N.A. Johannsen und A. Johannsen: *Üt Mjarsch en Maure: friesische Erzählungen und Gedichte*. Husum 1930.

Id.: *Üt frasche Torpe; friesische Erzählungen und Gedichte*. Husum 1931.

Albrecht Johannsen: *Kraanse en Krölle; friesische Gedichte*. Husum 1936.

2) Albrecht Johannsen: *Die einheitliche Schreibweise für alle nordfriesischen Mundarten*. Wedingfeld, Okt. 1940 (stencil).

3) Klaar Kiming 1948 Nr. 3(6) s. 7-9.

1) Christian Jensen an Alfred Boysen: *Shong frash*. Holbæk 1952.

Dåt Evangelium fon Markus aw Mauringer-Frash. Flensburg 1954.

Alfred Boysen an Marie Siewertsen: *Stobe an Kiming*. Holbæk 1955.

Üusen äine wäi; måuneblees foon Frashe to Frashe. Niebüll 1951 ff.

5) It Moaringer Frysk hat twa lange, iepen *â*-lûden.

Nordfriesischer Verein en in Westerlauwersk Fryske ôffurdiging ûnder lieding fan prof. dr. J.H. Brouwer kommen is ta in mienskiplike stavering foar it Moaringer Frysk. Op in pear wichtige punten is dêrby tajown oan de Dútsk-Fryske skriuwtadysje, lykas *ch* foar [x] en *sch* foar [ʃ]. It forslach fan de gearsit is publisearre yn „Üusen äine wäi" <sup>1)</sup>, en de rjochtlinen binne sûnt folge yn in rige Noardfryske publikaesjes<sup>2)</sup>. Wy kinne der fierders wiis mei wêze, dat de Westerlauwerske Friezen har fuort by dizze oerienkomst oansletten hawwe, sa 't men û.o. sjen kin oan de stavering fan it bikende Noardfryske flaggeliet yn in standertútjefte<sup>3)</sup>.

Ik haw yn it boppesteande in nei forhâlding wiidweidige beskriuwing jown fan de Noardfryske staveringsûntjowing<sup>4)</sup> om dy as eftergroun foar in bioardieling fan de sitewaasje yn Westerlauwersk Fryslân brûke to kinnen. Om to begjinnen wol ik jerne sizze, dat ik net leau, dat de stavering hjir „forbettere" wurde soe troch it Hollânske staveringsstelsjen nei to folgjen, om't elke sprake syn eigen lûdstelsel hat en it Frysk fan gefolgen allinne werjown wurde kin yn in skriuwwize, dy 't *útgiet fan it Frysk*. It Noardfryske foarbyld lit fierders sjen, dat men ek gjin staveringsprinsipes (lûdfordûbeling of bylûdfordûbeling) fan de great buorfolken neifolgje hoecht. In ding dat gâns wichtiger is, is in *konsekwint* trochfierd skriuwsysteem dat safolle mooglik de rigel folget *elk lûd ien teken*. (It soe ek in greate forlichting foar de skoallen en foar it jin oaneigenjen fan de tael dêrbûten wêze, as de tael „skreaun waerd sa 't hja sprutsen wurdt".) Bihalven yn it Noardfrysk is dit prinsipe ek ynfierd yn de Finske stavering en de Samyske (de lêstneamde is lykwols hwat ryklik foarsjoen mei fonetyske tekens). It Finsk hat ek de lûdfordûbeling om langte oan to jaen en bylûdfordûbeling dan allinnich as it lange bylûden oanbilanget.

In konsekwinte lûdfordûbeling yn in nije Fryske stavering soe meitsje kinne, dat der in rige ynkonsekwinsjes opromme waerd. Yn de stavering fan nou is der mear as ien manear om de langte oan to jaen en de bylûdfordûbeling is ek net rounom trochset<sup>5)</sup>. As alle lange lûden mei in fordûbele teken skreaun wurde, is bylûdfordûbeling oerstallich. Dan bliuwt allinne it fraechstik oer, hoe 't de ûnderskate lûden werjown wurde sille.

1) 5. iirgung, Aug. 1955.

2) Fräsch-tjüsch-dånsch uurdebök foon V. Tams Jørgensen ma heelp foon Kath. Ingwersen än Albr. Johannsen. Hüssem 1955.

Di naie däi; prätjaie än dachte aw mouringer än färinger fräsch foon Bernard Smilde. Ljouwert 1955.

Beerid; frasche dächte foon Albrecht Johannsen. Naibel 1956.

N.A. Johannsen: Üt bai e wäile. Utjown fan J.H. Brouwer. Dl. I Tekst. Estrikken nû. XIII. Grins 1956.

Frasche tääle üt Nord-, Åäst- än Weestfraschlönj, üt Tjüschlönj än Dänmark. Soomeld foon Elise Heitmann. 1958.

3) Sjoch "Fryslân sjongt!" fan 1956, s. 22.

4) Fierdere bysûnderheden binne to finen yn: V. Tams Jørgensen: Vokalsmen i det nordfrisiske Moring-mål med en undersøgelse af problemet vedrørende en fast stavemåde for samme dialekt. København 1955 (stensil).

5) Sjoch fierders by: P. Sipma: Ta it Frysk I hdst. VI, en:

Teake Hoekema: Us stavering in pedagogysk ûnding? yn De Pompebleden XVIII (1957), s.13ff.

Yn de hjoeddeiske staving wurde der in rychje aksinten brûkt: twa skerptekens (é, ú) en fjouwer breedtekens (â, ê, ô, û). De aksinten jowe ûndertusken net allinne kwaliteit mar ek kwantiteit oan. Oftocht fan dit trochinoarrinnende gebrûk moasten der überhaupt allinne diakrityske tekens skreaun wurde, as dy it skriftbyld in homogeen útsjoch jowe. Hwerom soe men de aksinten net alhiel skrasse en oerstappe op de út oare spraken (Dútsk, Sweedsk, Finsk, Samysk, Ongersk, Turksk, Saksysk, *Noardfrysk* e.o.) bikende tekens *ä*, *ö* en *ü*? Fierders is it in tige yn de reden lizzende oplossing om it út de lûdleare bikende *â*-teken to brûken foar it iepen, rounne, felare lûd [ɔ]. It hat fan âlds bistien yn it Noardgermaensk en wurdt hjoeddedei brûkt yn it Sweedsk, de beide Noarske talen, it Deensk (sûnt 1948), it Saksysk (sûnt 1955) en (!) it Noardfrysk (sûnt 1955).

Ut de bigjinsels fan de lêste Noardfryske staveringsregeling wei sil ik nou bisykje it Westerlauwersk Fryske lûdsysteem (neffens jf. Feitsma har skema <sup>1)</sup>) hjirneft to biskriuwen. It sil mooglik op it earste each ortografysk sjoen manichien hwat fornuverje, mar oan de oare kant sil de konsekwinsje en lykfoarmichheit fan de notaesje net ûntstriden wurde kinne. De hjir brûkte skriuwwize hie sa ideael mooglik to wêzen. Der is gjin rekken holden mei Westerlauwersk Fryske of Hollânske skriuwwizes. Hja bistiet praktysk selsstandich en hat boppedat it foardiel, dat hja yn greate halen oerienkomt mei Noardfryske staveringsbigjinsels en brûkt - ôfsjoen fan balke 1,4 - de yn it Noardfrysk gongbere lûdtekens.

Faeks kinne der inkelde ûneffenheden gledstrutsen wurde hjir en dêr. Dêrby wol ik by inkelde punten jerne in pear opmerkingen meitsje:

I, 2 e) *äi* soe forfongen wurde kinne troch *ei* sûnderdat der misbigryp ûntstean kin. Mar salang 't it *e*-teken reservearre is foar de toanleaze [ə], is de skriuwwize mei in *ä* absolút better en ek yn oerienstimming mei de oare lûden yn balke I,2.

Noardfryske parallellen binne: *bäg* (gebou), *ääm* (iepen), *räi* (ré).

I, 3 b) De skriuwwize *ii* is min of mear ûntstien út "systeemtwang" en men moat der hwat ta wenne. In oare mooglikheit is om *e* to brûken yn de hiele balke, sadat de rige wurdt : *e*, *ee*, *ea*, *je*. Dan koe balke 1, 4 konsekwint de *i* brûke: *i*, *ii*, *ie*, *iu*, *iiu*. Wurdt *ie* (I, 3 c) forfongen troch *ea* (of *ia*), dan moat III, 3 c ek *oa* hawwe (II, 1 d: *oa* -> *ua*), hwerby 't dan tagelyk twa út it Hollânsk bikende lûdtekens mei in oare lûdwearde mijd wurde.

I,3 g,h en II, 2 a,b binne hjir bûten biskôging litten as dialektyske njonkenfoarmen.

I,4 is al bisprutsen ûnder I, 3 b.

II, 1 d) De skriuwwize *oa* is krefter as *ua*; allyksa *oaa*, *oai* en *oaii* yn deselde balke.

II, 2 e) It earste elemint yn it twielûd *öi* is fansels iepener as de *ö* yn balke II, 3, mar it is it maklikst om it mei *öi* to skriuwen. Lûd en teken bistean ek yn it Noardfrysk, b.g. *öis* (oes).

1) Us Wurk, jg. 7 nû. 2 s. 37.

|        | a                  | b                 | c                            | d                              | e                                      | f                                     | g                                      | h                                     | i                             | k                         | l                        |
|--------|--------------------|-------------------|------------------------------|--------------------------------|----------------------------------------|---------------------------------------|----------------------------------------|---------------------------------------|-------------------------------|---------------------------|--------------------------|
|        | Koarte<br>ienlûden | Lange<br>ienlûden | Ofgeande<br>twalûden<br>op ə | Koarte<br>opgeande<br>twalûden | Koarte<br>ôfgeande<br>twalûden<br>op i | Lange<br>ôfgeande<br>twalûden<br>op i | Koarte<br>ôfgeande<br>twalûden<br>op u | Lange<br>ôfgeande<br>twalûden<br>op u | Lange<br>opgeande<br>twalûden | Koarte<br>trije-<br>lûden | Lange<br>trije-<br>lûden |
| I, 2   | ä<br>pät           | ää<br>bääd        |                              | jä<br>bjämen                   | äi<br>räi                              |                                       |                                        |                                       |                               |                           |                          |
| I, 3   | i<br>pit           | ii<br>hiich       | ie<br>biem                   | ji<br>stjinen                  |                                        |                                       | —<br>—                                 | —<br>—                                |                               |                           |                          |
| I, 4   | y<br>dyk           | yy<br>tyyd        | ye<br>styen                  |                                |                                        |                                       | yu<br>syu                              | yyu<br>yyu                            |                               |                           |                          |
| II, 1  | a<br>pak           | aa<br>taak        |                              | oa<br>doaren                   | ai<br>laitsje                          | aai<br>kaai                           |                                        |                                       | oaa<br>hoaazen                | oai<br>moater             | oaa<br>koaai             |
| II, 2  | —<br>—             | —<br>—            |                              |                                | öi<br>döit                             |                                       |                                        |                                       |                               |                           |                          |
| II, 3  | ö<br>pôt riede     | öö<br>döön        | öe<br>snöen                  | jö<br>fljören                  |                                        |                                       |                                        |                                       |                               |                           |                          |
| II, 4  | ü<br>nüt           | üü<br>driüf       | üe<br>flües                  |                                |                                        |                                       |                                        |                                       |                               |                           |                          |
| III, 2 | å<br>såk           | åå<br>låån        |                              |                                | åi<br>båi                              |                                       | åu<br>gråu                             |                                       |                               |                           |                          |
| III, 3 | o<br>bok           | oo<br>rook        | oe<br>doer                   | uo<br>huoden                   |                                        | ooi<br>mooi                           |                                        |                                       | joo<br>rjoo                   | uoi<br>muoike             |                          |
| III, 4 | u<br>ruk           | uu<br>luud        | ue<br>hued                   | ju<br>skrjue                   | ui<br>skrui                            | uui<br>pluuie                         |                                        |                                       |                               |                           |                          |

II, 3 a) *e* wurdt konsekwint en allinnc brûkt foar [ə], hwat ek ynfierd is yn it Moaringer Frysk, b.g. *mäke* [mɛkə] (tútsje v.).

III, 2 e,g) De skriuwwize fan de twielûden mei *å* as earste elemint is de meast krekte. De staveringen *oi* en *ou* sille lykwols gjin misbigryp jaen kinne. Deselde oanpassing oan biwende tekens fine wy yn it Noardfrysk, dat nou *oi* (aei) en *gou* (goed) skriuwt.

III, 3 c is bihandele ûnder I, 3 c.

III, 3 f) As it hjir giet om in lang fallend twielûd, is it better om *ooi* to skriuwen as *oai*. (It lêste wurdt nammers al brûkt yn II, 1 k). Itselde jildt foar *uui* ynsté fan *uei* yn III, 4 f.

III, 3 i) De skriuwwize *joo* is allinne akseptabel, as jf. Feitsma's bineaming *twielûd* hjir fan tapassing is. Oars. *jou*.

Myn útstâl is útfierd yn âl syn konsekwinsjes än hat mooglik âline mar teoriitysk belang. Åt et lykwols bäidraage kin ta de saakleke fuortsäting fån de diskösje uer de staawering, sil et nät âlhyel fergiis skröen wääze.

V. Tams Jørgensen.